

Ενότητα 4η: Οι Διεθνείς Ενώσεις των εργατών

Σπύρος Μαρκέτος, Επίκουρος Καθηγητής
Τμήμα Πολιτικών Επιστημών ΑΠΘ

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

Άδειες Χρήσης

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό υπόκειται σε άδειες χρήσης Creative Commons.
- Για εκπαιδευτικό υλικό, όπως εικόνες, που υπόκειται σε άλλου τύπου άδειας χρήσης, η άδεια χρήσης αναφέρεται ρητώς.

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στα πλαίσια του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης» έχει χρηματοδοτήσει μόνο τη αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

Περιεχόμενα ενότητας

1. Ο σοσιαλισμός και η αποικιοκρατία
2. Ο σοσιαλισμός και το γυναικείο ζήτημα
3. Η ίδρυση και δράση της Α΄ Διεθνούς
4. Η ίδρυση και δράση της Β΄ Διεθνούς

Σκοποί ενότητας

- Η παρουσίαση της σχέσης των αποικιοκρατούμενων λαών με το σοσιαλιστικό κίνημα.
- Η κατανόηση των λόγων περιθωριοποίησης των γυναικών από το σοσιαλιστικό κίνημα.
- Παρουσίαση του ιστορικού ίδρυσης και δράσης της Α' και της Β' Διεθνούς.

Εισαγωγή

- 1860-1870: δημιουργία του σοσιαλισμού
- Οι σοσιαλιστές είναι ένα οργανωμένο μέρος αυτών που κυβερνώνται και υφίστανται εκμετάλλευση από τους καπιταλιστές. Κατά κύριο λόγο πρόκειται για άντρες, κυρίως ειδικευμένους εργάτες.
- Οργανώνονται σε εργατικά συνδικάτα και στα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα, που εξαπλώνονται σε όλη την Ευρώπη τη δεκαετία του 1890.
- Άλλες κοινωνικές μερίδες που αντιδρούν στην καπιταλιστική εκμετάλλευση είναι οι αποικιοκρατούμενοι λαοί, οι γυναίκες και οι αγρότες.

Αντι-αποικιοκρατικά κινήματα

- Οι αποικιοκρατούμενοι λαοί βρίσκονται σε αναβρασμό από την εποχή της Γαλλικής Επανάστασης. Την περίοδο εκείνη γίνεται επιτυχημένη εξέγερση των σκλάβων στην Αϊτή, ενώ το 1850 γίνονται δυναμικές εξεγέρσεις στην αποικιοκρατούμενη Ινδία.
- Το βασικό αίτημα των λαών αυτών (απελευθέρωση από τις αποικιοκρατικές κυβερνήσεις) συνοδεύεται από την επιθυμία «δυτικοποίησής» τους: θέλουν να φτιάξουν ανεξάρτητα εθνικά κράτη, παρόμοια με τα δυτικά.
- Τα κινήματα αυτά είναι οι πρόδρομοι των εθνικών κινημάτων που θα ανατρέψουν αργότερα την αποικιοκρατία.

Σοσιαλισμός και αποικιοκρατία

- Στην Ευρώπη, τα κινήματα ενάντια στην αποικιοκρατία συνήθως δεν συμμετέχουν στο σοσιαλιστικό κίνημα. Για τους σοσιαλιστές αφετέρου το αποικιοκρατικό ζήτημα δεν αποτελούσε προτεραιότητα.
- Υπήρχαν μάλιστα παραδείγματα αριστερών (πχ ο Μπερνστάιν) που θεωρούσαν λογική και μη καταδικαστέα την ύπαρξη αποικιών (την ίδια στάση κρατούσαν οι φαβιανοί στην Αγγλία, πολλοί αναρχικοί στην Ιταλία κοκ).

Σοσιαλισμός και γυναικείο ζήτημα

- Το πανανθρώπινο όραμα του σοσιαλισμού έλκει πολλές γυναίκες, ιδίως εκεί όπου συνδυάζεται με κριτική της πατριαρχίας.
- Το σοσιαλιστικό κίνημα ενσωματώνει αιτήματα για πολιτικά, επαγγελματικά και νομικά δικαιώματα των γυναικών.
- Με την ανάπτυξη και μαζικοποίηση των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων και την ηγεμονία των ανδρών εργατών, οι γυναίκες περιθωριοποιούνται.
- Αποτέλεσμα της περιθωριοποίησης των γυναικών από τους σοσιαλιστές είναι η ανάδειξη ενός αστικού φεμινιστικού κινήματος, που εστιάζει στα προβλήματα ισότητας των γυναικών από φιλελεύθερη σκοπιά, χωρίς να αμφισβητεί το καπιταλιστικό σύστημα.

Σοσιαλισμός και γυναικείο ζήτημα (2)

- Οι σοσιαλιστές σε όλη την Ευρώπη προωθούν τα γυναικεία αιτήματα (πχ η 8η Μάρτη καθιερώθηκε ως Ημέρα της Γυναίκας από το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα Γερμανίας). Δεν τούς δίνουν όμως προτεραιότητα.
- Βασικός λόγος της περιθωριοποίησης των γυναικών από τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα υπήρξε ότι αυτά δεν αναγνώριζαν τη γυναικεία εργασία, ιδίως τη μη αμειβόμενη.
- Παρά τη περιθωριοποίησή του γυναικείου ζητήματος από τους σοσιαλιστές, οι γυναίκες συμμετείχαν δυναμικά στις σοσιαλιστικές κινητοποιήσεις, πρωτοστατούσαν στις απεργίες κοκ (πχ το 1914 οι εργάτριες πρωτοστατούν στην μαζική απεργία των καπνεργατών στην Ελλάδα).

Ο οικογενειακός μισθός

- Οικονομικός στόχος του εργατικού κινήματος του πρώιμου εικοστού αιώνα είναι ο λεγόμενος οικογενειακός μισθός (ο μισθός του άντρα να φτάνει για τη συντήρηση όλης της οικογένειας). Το αίτημα αυτό συνδυαζόταν με την αντίσταση των αντρών εργατών προς την εξάπλωση της μισθωτής εργασίας στις γυναίκες.
- Παραβλεπόταν εδώ το γεγονός ότι ο αποκλεισμός των γυναικών από την μισθωτή εργασία οδηγούσε στην οικονομική εξάρτησή των νοικοκυριών από το μισθό του άντρα (δίνοντας έτσι εξουσία στους άντρες πάνω στις γυναίκες τους).

Ο αποκλεισμός των γυναικών

- Αποτέλεσμα όλων αυτών ήταν συχνά ο αποκλεισμός των γυναικών από τα συνδικάτα και τις εργατικές ενώσεις, και η αντιμετώπισή τους ως εργαζόμενων β' κατηγορίας (μικρότεροι μισθοί, επιδόματα κτλ).
- Η αντίληψη αυτή συνοδευόταν από την αναπαραγωγή πατριαρχικών αντιλήψεων και πρακτικών από τους άντρες, μέχρι και τον μεσοπόλεμο.

Η Α΄ Διεθνής

- Η Α΄ Διεθνής (Διεθνής Ένωση των Εργατών) ιδρύεται το 1864 στο Λονδίνο, κυρίως από οπαδούς του Μαρξ και αναρχικούς.
- Η αντίληψή της εγκαταλείπει τον παλιότερο συντεχνιακό τρόπο οργάνωσης των εργατών. Προβάλλει την αντιμετώπιση και οργάνωση των εργατών ως ενιαία τάξη.
- Δεν έχει χαρακτήρα μαζικής οργάνωσης – τελικά διαλύεται το 1876.
- Η βασική αντιπαράθεση στους κόλπους της Α΄ Διεθνούς μεταξύ μαρξιστών, αναρχικών και μπλανκιστών αφορούσε την τακτική ανατροπής του συστήματος.

Αύγουστος Μπλανκί (1805 – 1881)

- Γάλλος δημοκράτης και σοσιαλιστής επαναστάτης, ο θεωρητικός της επαναστατικής πρότασης η οποία ονομάστηκε «Μπλανκισμός» («Blanquisme»).
- Ο Μπλανκί θεωρούσε ότι αρκεί η ανατροπή της καπιταλιστικής κυβέρνησης για την αλλαγή του συστήματος. Η τακτική αυτή απαιτούσε λίγους, αποφασισμένους επαναστάτες που θα δρούσαν πραξικοπηματικά για την αιφνιδιαστική ανατροπή της κυβέρνησης.

Η εξέγερση του Ίλιντεν

- Το 1903 γίνεται στη Μακεδονία η εξέγερση του Ίλιντεν. Υλοποιείται στις 2 Αυγούστου (γιορτή του Προφήτη Ηλία) από την Εσωτερική Μακεδονική Επαναστατική Οργάνωση, που είχε ισχυρές αναρχοσυνδικαλιστικές επιρροές, εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, με βασικό στόχο της το μοίρασμα της γης στους αγρότες. Η εξέγερση καταστέλλεται βίαια από την οθωμανική χωροφυλακή.
- Το Ίλιντεν αποτελεί το τελευταίο παράδειγμα αναπαραγωγής της λογικής των αγροτικών εξεγερσιακών κινημάτων ενάντια στα φεουδαρχικής μορφής καθεστώτα στην Ευρώπη.

Σοσιαλισμός, πόλη και ύπαιθρος

- Οι σοσιαλιστές αδυνατούν να οργανώσουν τους αγρότες (οι απόπειρες οργάνωσής τους είναι αναποτελεσματικές μέχρι και τον Λένιν).
- Ο Μαρξ απαξιώνει τους αγρότες, θεωρώντας ότι είναι ανίκανοι να φτιάξουν αγροτικό κίνημα.
- Οι μαρξιστές θεωρούν πως το κέντρο βάρους (πολιτικό και κοινωνικό) βρίσκεται στα αστικά κέντρα.
- Αντιπαραθέτουν το μαζικό κίνημα στις μικρές αποφασιστικές ομάδες των αναρχικών, και τον μακροχρόνιο πολιτικό αγώνα στη λογική του «γρήγορου/αιφνιδιαστικού πραξικοπήματος».

Ντέιβιντ Χάρβεϊ

- Ο Ντέιβιντ Χάρβεϊ γεννήθηκε το 1935 στην Αγγλία. Είναι επίτιμος καθηγητής ανθρωπολογίας από το 2001. Διατέλεσε καθηγητής γεωγραφίας στο Πανεπιστήμιο John Hopkins των ΗΠΑ και στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης. Ανάμεσα στα πρόσφατα βιβλία του περιλαμβάνονται: «Ο νέος ιμπεριαλισμός», «Νεοφιλελευθερισμός (Ιστορία και παρόν)», «Οδηγός ανάγνωσης για το "Κεφάλαιο" του Μαρξ» και «Εξεγερμένες πόλεις». Τις διαλέξεις του για το «Κεφάλαιο» του Μαρξ έχουν κατεβάσει εκατοντάδες χιλιάδες χρήστες από τα μέσα του 2008, οπότε ανέβηκαν στο διαδίκτυο.
- <http://davidharvey.org/reading-capital/>

Τα Σοσιαλδημοκρατικά Κόμματα

- Ο Μαρξ πεθαίνει το 1883 σχετικά άσημος – οι ιδέες του δεν έχουν μεγάλη απήχηση. Ο μαρξισμός αποκτά τεράστια απήχηση μια δεκαετία αργότερα, με την οικοδόμηση των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων σε όλη την Ευρώπη.
- Οι σοσιαλιστές, με την ίδρυση των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων, παύουν να είναι μικρές ομάδες διανοούμενων με περιορισμένη εμβέλεια και αποκτούν πανευρωπαϊκή επιρροή.
- Η Ελλάδα αποτελεί εξαίρεση, καθώς δεν είχε σοσιαλδημοκρατικό κόμμα ούτε οργανωμένο εργατικό κίνημα τον 19ο αιώνα.

Η ίδρυση της Β' Διεθνούς

- Το 1889 ιδρύεται η Β' Διεθνής στο Παρίσι, στις 14 Ιουλίου, εκατοστή επέτειο της πτώσης της Βαστίλης: το σοσιαλιστικό κίνημα παρουσιάζεται συνειδητά ως κληρονόμος της Γαλλικής Επανάστασης.
- Περισσότεροι από 300 αντιπρόσωποι από 20 χώρες συνεδριάζουν στο Παρίσι. Από την Ελλάδα το ιδρυτικό συνέδριο παρακολουθεί ο ανεξάρτητος και ιδιότυπος σοσιαλιστής Παναγιώτης Δρακούλης.
- Μετά το συνέδριο, οι σοσιαλιστές προχωρούν στην ίδρυση σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων σε όλη την Ευρώπη. Βάση της οικοδόμησης των κομμάτων ήταν τα εργατικά κινήματα της περιόδου (τα εργατικά συνδικάτα).

Ο αναρχοσυνδικαλισμός

- Η άλλη πτέρυγα του εργατικού κινήματος είναι ο αναρχοσυνδικαλισμός.
- Ο αναρχοσυνδικαλισμός είχε μεγάλη επιρροή κυρίως στις χώρες της νοτιοανατολικής Ευρώπης (Ισπανία, Γαλλία, Ιταλία, Ελβετία).
- Θέση τους ήταν η στοχοπροσήλωση στον οικονομικό αγώνα / θεωρούσαν πως ο πολιτικός αγώνας διαφθείρει, και γι' αυτό απείχαν απ αυτόν.
- Η δράση τους γινόταν μέσα σε εξαιρετικά δυσμενείς συνθήκες για το εργατικό κίνημα. Ο Εμιλ Ζολά περιγράφει τις συνθήκες αυτές παραστατικά στο μυθιστόρημα «Ζερμινάλ», που έχει ως κεντρικό θέμα του μια απεργία ανθρακορύχων στη Λυών.

Σοσιαλισμός και Εκκλησία

- Απέναντι στη δράση του εργατικού κινήματος βρισκόταν και η εκκλησία, που είχε μεγάλη επιρροή μέχρι και τη δεκαετία του 1960-70.
- Η εκκλησία ήταν βασικός φορέας της αντίστασης στις σοσιαλιστικές ιδέες.
- Τα κόμματα που επιχειρήθηκε να δημιουργηθούν ως αντίβαρο στα σοσιαλδημοκρατικά, ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα, ήταν βασισμένα στην εκκλησία (εκκλησιαστικά κόμματα και συνδικάτα).
- Η ιδέα που προήγαν ήταν αυτή της συνεργασίας των τάξεων, ενάντια στην ιδέα της ταξικής πάλης.

Σοσιαλισμός και Εκκλησία (2)

- Υπήρχαν κάποιες εξαιρέσεις:
  - Πολλοί σοσιαλιστές και αναρχικοί είχαν εκκλησιαστική παιδεία.
  - Θρησκευτικές αιρέσεις / τάσεις (όπως οι Κουάκεροι της Αμερικής, οι Άγγλοι Μεθοδιστές και οι Άμις στις ΗΠΑ) είχαν ευνοϊκή στάση απέναντι στις αριστερές ιδέες.
  - Η «θρησκευτική κάλυψη» αριστερών κινημάτων, όπως το κίνημα για την απελευθέρωση των μαύρων στις ΗΠΑ, έδινε συχνά περιθώρια δράσης μέσα σε αντιδημοκρατικές συνθήκες.

Ο Σοσιαλιστικός πολιτισμός

- Το σοσιαλιστικό κίνημα βοηθήθηκε και από την εξάπλωση της κουλτούρας του γραπτού λόγου.
- Το 1900 στη δυτική Ευρώπη η εργατική τάξη έχει εγγραμματοιστεί σε μεγάλο βαθμό, ενώ στο εσωτερικό της αναπτύσσεται η ιδέα της αυτομόρφωσης.
- Παράλληλα εκκινούν από τους σοσιαλιστές εκστρατείες ενάντια στον αλκοολισμό, που αποτελούσε μάστιγα για τα εργατικά στρώματα, τόσο για κοινωνικούς όσο και για λόγους επιβίωσης.

Ο Σοσιαλιστικός πολιτισμός (2)

- Με την ίδρυση των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων, η εργατική τάξη αρχίζει να αποκτά ταξική συνείδηση και να είναι περήφανη για τον εαυτό της. Γύρω από τα κόμματα οικοδομούνται κάθε λογής ομάδες (θεατρικές, ομάδες εκδρομών, αυτομόρφωσης, λαϊκές βιβλιοθήκες, ομάδες γυναικών, νεολαίας κλπ) που δημιουργούν μια νέα συλλογική κουλτούρα.

Βιβλιογραφία

1. Geoff Eley, *Σφυρηλατώντας τη δημοκρατία: Ιστορία της Ευρωπαϊκής Αριστεράς 1923 - 2000*, μετάφραση Θανάσης Κατσικερός, εισαγωγή-επιμέλεια Σπύρος Μαρκέτος, Σαββάλας, Αθήνα 2010.
2. Γεώργιος Β. Λεονταρίτης, *Το ελληνικό σοσιαλιστικό κίνημα κατά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο*, Εξάντας 1978.
3. Αντώνης Λιάκος, *Η Σοσιαλιστική Εργατική Ομοσπονδία Θεσσαλονίκης (Φεντερασιόν) και η Σοσιαλιστική Νεολαία. Τα καταστατικά τους*. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής
4. Αντώνης Λιάκος, *Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου. Το Διεθνές Γραφείο Εργασίας και η ανάπτυξη των κοινωνικών θεσμών*. Αθήνα: Ιδρυμα Ερευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος 1993.

Βιβλιογραφία (2)

5. Αντώνης Λιάκος, *«Οι δυνατότητες πρόσληψης του μαρξισμού στην Ελλάδα το 19ο αιώνα»*, στο Γιώργος Β. Δερτιλής, Κώστας Κωστής (επιμ.), *Θέματα νεοελληνικής ιστορίας (18ος-20ός αιώνας)*, Σάκκουλας, Αθήνα, Κομοτηνή 1991.
6. Σπύρος Μαρκέτος, *«Η ελληνική αριστερά»*, στο Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα: Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940*, τ. Β2, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2003
7. Σεραφείμ Μάξιμος, *Κοινοβούλιο ή δικτατορία; Θεσσαλονίκη: Μ. Τριανταφύλλου και Σια 1930.*
8. Αβραάμ Μπεναρόγια. *Η πρώτη σταδιοδρομία του ελληνικού προλεταριάτου. Αθήνα: Κομμούνα 3 1986*

Βιβλιογραφία (3)

9. Παναγιώτης Νούτσος, *Η σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα*. Αθήνα: Γνώση.
10. Αλέξανδρος Παπαναστασίου, *Μελέτες, Λόγοι, Αρθρα*, πρόλογος Κωνσταντίνος Τριανταφυλλόπουλος, επιμέλεια Ξενοφών Λευκοπαρίδης, τ. Α'-Β'. Αθήνα: ΜΙΑΤΕ 3 1988.
11. Παντελής Πουλιόπουλος, *Κείμενα*. Αθήνα: Πρωτοποριακή Βιβλιοθήκη 1979.
12. Παντελής Πουλιόπουλος, *Πόλεμος κατά του πολέμου*, Διεθνής Βιβλιοθήκη 1976.
13. Δημήτριος Πουρνάρας, *Ιστορία του αγροτικού μας κινήματος*, Αθήνα 1931.

Βιβλιογραφία (4)

14. Ρένα Σταυρίδου-Πατρικίου, *Ο Γ. Σκληρός στην Αίγυπτο. Σοσιαλισμός, δημοτικισμός και μεταρρύθμιση*. Αθήνα: Θεμέλιο 1988.
15. Σπάρτακος. *Αριστερή αντιπολίτευση του ΚΚΕ. Κείμενα 1928*. Αθήνα: Ουτοπία, χ.χ. [1982].
16. Σπάρτακος. *Κείμενα 1930-1932*, Αθήνα: Ουτοπία 1986.
17. Δημήτρης Α. Στρατής, *40 χρόνων αγώνες των ελλήνων σιδηροδρομικών. 1905-1945*. Αθήνα 1959.

Σημείωμα Αναφοράς

Copyright Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Μαρκέτος Σπύρος, «Ο σοσιαλισμός στην Ελλάδα του 20^{ου} αιώνα. Οι διεθνείς ενώσεις των εργατών». Έκδοση: 1.0. Θεσσαλονίκη 2014. Διαθέσιμο από τη δικτυακή διεύθυνση: http://opencourses.auth.gr/eclass_courses.

Σημείωμα Αδειοδότησης

Το παρόν υλικό διατίθεται με τους όρους της άδειας χρήσης Creative Commons Αναφορά - Παρόμοια Διανομή [1] ή μεταγενέστερη, Διεθνής Έκδοση. Εξαιρούνται τα αυτοτελή έργα τρίτων π.χ. φωτογραφίες, διαγράμματα κ.λ.π., τα οποία εμπεριέχονται σε αυτό και τα οποία αναφέρονται μαζί με τους όρους χρήσης τους στο «Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων».

Ο δικαιούχος μπορεί να παρέχει στον αδειοδόχο ξεχωριστή άδεια να χρησιμοποιεί το έργο για εμπορική χρήση, εφόσον αυτό του ζητηθεί.

[1] <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>

Τέλος Ενότητας

Επεξεργασία: Γιώργος Μαριάς
Θεσσαλονίκη, Εαρινό Εξάμηνο 2014

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΣΠΑ
2007-2013
πρόγραμμα για την ανάπτυξη
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

**ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ**

Σημειώματα

Διατήρηση Σημειωμάτων

Οποιαδήποτε αναπαραγωγή ή διασκευή του υλικού θα πρέπει να συμπεριλαμβάνει:

- το Σημείωμα Αναφοράς
- το Σημείωμα Αδειοδότησης
- τη δήλωση Διατήρησης Σημειωμάτων
- το Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων (εφόσον υπάρχει)

μαζί με τους συνοδευόμενους υπερσυνδέσμους.

